

УДК 811.161.2'25'42 : 82.091"18/19"І.Франко : 908(5)

СХОДОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС ІВАНА ФРАНКА

Іван Теплий

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра іноземних мов для гуманітарних факультетів,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Висвітлено проблему сходознавчого доробку І. Франка у контексті його перекладацької, наукової, літературної, суспільно-політичної діяльності загалом. У центрі уваги дослідника – питання творчих контактів І. Франка зі сходознавцями-сучасниками, передусім А. Кримським. Автор бере до уваги класичні та сучасні напрацювання у франкознавстві та сходознавстві. Великої уваги приділено роботі з першоджерелами, насамперед дослідженнями, самого І. Франка. Поручено проблеми порівняльно-літературознавчого плану.

Ключові слова: переклад, сходознавство, франкознавство, творче засвоєння, дослідження, дискурс.

Мета цієї статті – синтезувати дослідження проблеми, винесеної в тему, і поглибити їх, зважаючи на власні напрацювання, головню у сфері інтертекстуальності, перекладу та перекладознавства. “В «Записках», – писав І. Франко до А. Кримського 14 січня 1896 року, – я друкую «Варлаама». Чи посуну далеко наперед науку про сю повість – сього не знаю, а бодай звезду до купи все важніше, що досі зроблено на сьому полі, і провірю важніші здобутки. Жаль, що я не орієнталіст!” [52, с. 69]. Ці слова можна вважати епіграфом до статті.

“Перекладацький професіоналізм уперше в українській літературі виявив І. Франко, який підходив до цієї справи з науковим аналізом, художньою інтуїцією, володіючи всіма стильовими реєстрами української мови. До І. Франка українські перекладачі працювали лише над творами європейських літератур, він першим почав перекладати тексти *східних авторів*” (курсив мій. – І. Т.) [10, с. 1].

У роботі вжито термін “дискурс” на позначення великих, різнорідних текстових масивів у творчості І. Франка, зокрема перекладацькій. “Дискурс – це не лише відповідно логічно скомпонований і прагматично орієнтований текст, а й водночас текст (усний чи письмовий) з конкретною когнітивною, антропологічно зумовленою семантикою” [9, с. 29]. Ми користуємося поняттям “дискурс” на позначення ширшого, глобальнішого поняття, яке у більшому діапазоні щільніше пов’язане з нефілологічними категоріями, як-от: логіки, філософії, соціології, психології та інших наук [9, с. 31]. У мовознавчому сенсі дискурс означає *відрізок мови, більший за речення*. Це текст, який складається з комунікативних одиниць мови, текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками:

прагматичними, соціокультурними, психологічними, текст, узятий у подієвому значенні, мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія [9, с. 182].

Найважливішим особливостями дискурсу є поєднання мовного й позамовного в комунікації з усним спілкуванням як обов'язковим компонентом. Дискурс – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими) чинниками. Види дискурсу співвідносяться з функціональними стилями як сферами комунікації, а частково і як характером комунікації (спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний), а його різновиди більшою мірою відповідають жанрам. Стили, дискурс, жанри матеріалізуються в тексті, який може набувати звукового, рукописного, друкованого, а то й електронного вигляду [2, с. 11; 14].

Можна погодитися з тезою Т. Маленької, що “орієнтальний дискурс в українському літературознавстві й компаративістиці на сьогодні є недостатнім” [18, с. 1091].

Сходознавчий дискурс І. Франка охоплює: наукові праці; переклади, переспіви, творчий розвиток сюжетів (перелицювання), рецепція, творчі контакти, праці інших дослідників на означену тематику та ін.

Характеризуючи велетенський творчий перекладацький доробок І. Франка як модель культурно-національної стратегії, О. Пахльовська пише: “Окремою сторінкою є також дослідження й переклади І. Франка з літератур народів Близького та Середнього Сходу: орієнталістика 20-х роках ХХ століття, яку очолив Агатангел Кримський, очевидно, була б неможлива без безпомилково точного вибору І. Франка необхідних для української культури фрагментів культури світової. Однак Франковий підхід не є системним поглядом на досліджувані культури і також не є вибором окремих творів, співзвучних естетично чи емоційно письменникові. Знову ж таки вибір диктується не індивідуальним сприйняттям, а певними культурними парадигмами. І. Франко відбирає з цих культур саме те, що своїми потаємними механізмами відповідає на важливі запити власної культури. І в такий спосіб долучає власну культуру до циркуляції проблематики загальнолюдської ваги, вводить її в **глобальний діалог з культурами різних епох і народів** [вирізнення авторки. – *І. Т.*]. Так І. Франко розширив літературний досвід власної культури, її межі пізнання світу, універсалізував культурну рецепцію українського суспільства. Нині, – пише авторка, – з нашої історичної перспективи, бачимо лазерно націльну точність теоретичного мислення І. Франка” [26, с. 30].

Сам І. Франко не раз звертався до культури Сходу. В автобіографічному оповіданні “Гірчичне зерно” поет згадував: “Мене вже з гімназії тягнуло на Схід”. Його інтерес до староіндійської літератури відбився на багатьох творах і передусім на перекладах, які він писав усе життя (“Сутга-Ніпата”, “Махабхарата”) [6, с. 11]. Перше достовірне свідчення про знайомство І. Франка з індійською літературою, – зазначив І. Папуша – належить ще до 1875 року. В автобіографічному оповіданні “Гірчичне зерно” (1903) письменник згадував: “Я спровадив собі був Боппові переклади деяких епізодів із “Махабгарати” [25, с. 1].

Цікаві думки залишив І. Франко як дослідник: “Можемо сьогодні майже напевно твердити, що ідея знакового письма розвилася в однім місці, над нижнім Євфратом і Тигром, і відси розійшлася на весь світ... Разом з письмом передали перші його

винахідники решті людськості в значній мірі риси свого духовного типу: ми й досі молимося формулами, видуманими в старім Вавилоні, наші релігійні чуття та вірування несвідомо порушаються стежками, протертими для людського духу спекуляцією старих вавилонських та єгипетських жерців; ідеї єдності й трійці, святості й гріха, надземного й підземного світу, первісної провини і пізнішої експіації, ласки Божої й суду, ті ідеї, що тепер зробилися для нашого духу майже такими самими невідлучними формами почування, як час і простір, невідлучні форми мислення, – ті ідеї, то зовсім не жадні вроджені нам форми, а останки того, довготисячною працею виробленого культурного типу, що постав на зорі нашої старинної цивілізації над долішнім Тигром і Євфратом” [59, с. 9].

Тема, як видається, мала би охопити такі аспекти:

Переклад Біблії та апокрифічних книг. “На знаки присутності Святого Письма в текстах І. Франка натрапляємо, починаючи ще від його гімназійних спроб перекладу біблійних пророків, коли він переклав, «переписав», за його словами, “Пророчество Ісаї” (Франків текст обривається на початку п’ятого розділу Книги Ісаї) та Книгу Йова (12 глав). Із пізніших звернень Франка-перекладача до книг Старого Заповіту згадаємо переклади Першої і Другої глави Книги Буття, уміщені в розвідці “Поема про сотворення світу” (1905), переклад оповідання про смерть Мойсея в передмові до другого видання “Мойсея” (1913), переклад декількох фрагментів Євангелія від Луки, Євангелія від Маттея та Апостольських діянь у розвідці “Молитва за ворогів” (1911), переклад уривків із Книг Суддів і Самуїла, а також із Книги Буття (гл. XVI і XVIII), які маємо в розвідці “Благовіщення. Порівняльний дослід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі на церковнослов’янську мову” (1914), насамкінець, студію “Пісня Дебори. Найдавніша пам’ятка старогєбрейської поезії” (1912), – пише відома львівська дослідниця, франкознавець-апокрифолог Ярослава Мельник [20, с. 14]. Що більше, студія “Пісня Дебори” належить до таких праць, як “Данте Аліґ’єрі” і “Алькаї і Сапфо”, де, за словами П. Баб’яка, “важко визначити самий їх жанр, оскільки дослідження про письменника або його твір постійно ілюструються перекладами, причому переклади займають таке велике місце, що набувають самостійного значення” [1, с. 200]. Важливо додати, що “із-поміж інших форм рецепції біблійного тексту І. Франко особливої ваги надавав саме перекладам” [20, с. 15]. Сам І. Франко мотивує це так: “Велика частина біблійних книг має, крім релігійного, безпосереднє поетичне значення. Переказ уривків із тих книг, модернізування, чи, точніше, розбавлення їх водою і «прикрашування» без будь-якої ідеї – це те ж саме, як коли б хто захотів, приміром, своїми словами переказати деякі частини “Одісеї” або грецьких трагедій. Простий, точний переклад оригіналу (вирізнення мос. – І. Т.) звичайно може викликати далеко сильніше враження і далеко більше навчити нас” [56, с. 263–264]. Отже, до перекладу Біблії та релігійної літератури загалом І. Франко ставився як до наукового, що вимагає точності відтворення думки.

Індіаністика. Академік О. Білецький 1956 року у статті “Франко й індійська література” писав: “Щодо індіаністики українська культура була *tabula rasa*, і ті поодинокі вчені, які приділяли серед інших занять деяку увагу і санскриту, не могли змінити загального становища. Піонером у даній галузі – як і в багатьох інших – був

великий просвітител, діяч найширшого розмаху, що титанічними зусиллями розбирав стіну національної обмеженості, – Іван Франко” [5, с. 506–507; див. : 3]. Такої ж думки дотримувався і професор В. Шаян (Едмонтон): “Доводиться говорити про Франка як про одного з основоположників української орієнталістики”. І Білецький, і Шаян мають рацію, якщо до української індології, чи – як сказано – орієнталістики зараховувати лише студії, переклади та художні твори, написані українською. Але якщо українськими вважати і праці, створені на території України (і дуже часто українцями за походженням), то доведеться укласти чималий список імен, причетних до даної галузі знань ще перед Франком. У будь-якому випадку широкий контекст дозволить повніше з’ясувати заслуги І. Франка перед українською індологією. Не претендуючи на вичерпність, подамо короткий бібліографічний огляд історії української індології XIX–XX століть від часу її виникнення до наших днів. Оскільки сьогодні такого огляду не існує, а фактичний матеріал з цього питання ще й досі переважно зберігається в архівах, сховищах, приватних бібліотеках і не функціонує активно в науковому обігу, то основними джерелами для нас стали уже існуючі розвідки українських та російських дослідників про розвиток сходознавства в Україні (статті та огляди А. Ковалівського, Х. Надея, О. Баранникова, Д. Урсу, Я. Полотнюка та ін.), а також опубліковані праці українських індологів XIX–XX століть” [24].

За твердженням тернопільського дослідника І. Папуші, аналіз рецепції індійської літератури в творчості І. Франка показує, що в українському письменстві кінця XIX ст. **наявне** [вирізнення І. Папуші. – *І. Т.*] явище індіанізму, що потребує поглибленого вивчення на прикладі творчості інших українських письменників. Особливо продуктивним є, на думку дослідника, період зламу віків. Принципова відмінність між західним (включаючи українське) та східним (індійським) способами художнього та філософського мислення надає темі індології у творчості І. Франка особливої цінності для з’ясування естетичного коду його творчості. Бажання письменника охопити й осягнути величезний культурний матеріал (різних часів і народів) змушувало його підходити до сприйняття текстів з єдиними, спільними критеріями і ціннісною шкалою. Опанування такого значного обсягу текстів вимагало сприйняття їх у єдиних координатах, що неодмінно призводить до спрощення (адаптації). Художня інтенція І. Франка виокремлювала передусім те, що в тексті здатне об’єднувати, зближувати, споріднювати людей (“загальнолюдські” характери, конфлікти, колізії, ситуації та ін.), а також те, що у тексті може бути доступним якнайбільшій кількості читачів. Описана особливість Франкової рецепції інонаціональних (іноавторських) текстів пояснює, по-перше, завдяки чому стала можливою відома універсальність І. Франка, різноманітність його прагнень, а, по-друге, – причини і підвалини тієї дивовижної цілісності світогляду, яку виявив письменник: усі тексти І. Франка виступають ланками єдиного тексту. Таку ж єдність світогляду зберігав письменник і в усіх сферах своєї діяльності. Свідомість І. Франка функціонувала в кодї, не орієнтованому на врахування та відтворення глибинних індивідуальних характеристик текстів при їх рецепції, кодї, який ми, за словами І. Папуші, умовно назвали загальнолюдським [22; 23, с. 125]. Передмова до поеми “Цар і аскет” показує, на думку О. Білецького, що “він уже в 90-х рр. був обізнаний з найважливішими іноземними працями з індійської літератури

в німецьких та англійських перекладах; серед книг, що збереглись його бібліотеці, ми маємо, крім російських, десятки книг німецькою, англійською, французькою мовами – переклади “пам’яток давньоіндійської літератури і дослідження як загального, так і більш спеціального характеру. Невідомо, наскільки він міг розбиратися в оригіналах, написаних санскритом. Але для справи популяризації він був озброєний достатньо” [5, с. 511]. “Зіставлення з «Хождением [Богородиці по мукам. – І. Т.]» не позбавлене підстав, і, здається, не робилося ніким, крім Франка. В поемі перед нами постає ряд картин староіндійського пекла, шести його відділів, де спокутують свої провини грішні душі. Картини написані з більшою конкретністю та винахідливістю в деталях, ніж в «Хождениі Богородиц», але з другого боку – в них немає соціальних мотивів, що роблять для нас особливо цікавим “Хождение” [4, с. 12].

Сходознавчий перекладацький курс. У Франковому творчому світі помітне місце належить перекладам, у яких реалізувалися його фундаментальні сходознавчі зацікавлення. Для Франка-вченого як історика літератури, автора, зокрема, низки компаративістських студій, переклади з літератур Стародавнього Сходу були закономірним продовженням його досліджень таких явищ давньоукраїнського письменства, як переклад-переробка духовного роману “Варлаам і Йоасаф”, в основі якого лежить давньоіндійська легендарна біографія Будди, або переклад із грецької мови арабської переробки книги давньоіндійських легенд, повістей, апологів, казок і притч “Панчатантра” (III–IV століття), що стала відома в Давній Русі під назвою “Стефаніт і Іхнілат”. Давньоіндійські та інші східні сюжети, мотиви та їхні трансформації, які І. Франко ґрунтовно аналізував, відзначаючи їхню роль у генезі української літератури на різних етапах її розвитку, створювали природний контекст для його власних перекладів із літератур Сходу.

Якщо з літератури Стародавнього Єгипту І. Франко наприкінці 1890-х років переклав віршами повість “Сатні і Табубу” (опублікована 1899 року у книзі: Франко І. Поеми; переклад зроблено з французької версії відомого єгиптолога Г. Масперо), і це було чи не єдине франківське тлумачення староегипетського письменства, то праця перекладача над літературами Давньої Індії була триваліша і масштабніша: “Індійська легенда” [43, с. 69–110], тобто 40 сторінок, з літератури Вавилону – 58 [41, с. 8–65 (Вавилонські гімни й молитви)]. “Основою сеї праці, – писав І. Франко, – служать головню студії німецьких ассірологів, а власне монакійського [мюнхенського. – І. Т.] професора Фріца Гоммеля, проф. Генріха Ціммерна та Оттона Вебера” [41, с. 7]. Вперше друкувалися в газеті “Діло” (1911, 2–23 жовтня). Того ж року вийшли окремим виданням “Вавилонські гімни й молитви”. Переклади з поясненнями Івана Франка (Львів, 1911) [41].

З індійської літератури перекладено 49 сторінок [43, с. 69–110 (Індійські легенди); 333–339 (з давньоіндійського епосу)]. Староарабській поезії присвячено 68 сторінок [41, с. 113–181]. Із тюркської поезії перекладено 5 сторінок [46, с. 609–613] під назвою “Кримський хан Газі – Гірей (1588–1607) і дещо з його віршів”. Уперше надруковано в журналі “Радянська Україна” (1941. – №2. – С. 35–38 (Автограф №400, с. 169–176)). Згадану статтю І. Франко писав, користуючись виданням: Hammer-Purgstall. Geschichte der Chane der Krim. . . , Wien, aus der Hof-und Staatsdruckerei, 1856. Книжка зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№4587). Вірші Газі-Гірея, вміщені у книжці Гаммера-

Пургшталя, І. Франко перекладав не з тюркських мов, передусім турецької, а з німецької [46, с. 653].

“1875 р. І. Франко переклав (не з санскриту, а за текстом німецького індолога Ф. Боппа) “Смерть Гідімба” – епізод із першої книги давньоіндійського епосу “Магабгарата” (V століття до н. е.–V століття н. е.). Ще три фрагменти з “Магабгарати” (“Ману і потопа світу”, “Сунд і Упасунд”, “Сакунтала”) І. Франко переклав, також за німецькими версіями, у середині 1890-х років і надрукував у часописі “Жите і слово” у 1896–1897 роках. Крім того, він працював над фрагментами з “Маркандей-пурани” (близько VIII століття): у 1892 році він створив за німецьким віршованим перекладом Ф. Рюккерта вільну переробку одного з її епізодів “Цар і аскет” (вперше опублікована у книжці “З вершин і низин”: Львів, 1893; вдруге – окремим виданням: Франко І. Цар і аскет. Індійська легенда: Львів, 1910), а 1896 року – переклад іншого епізоду, “Цар Випацит у пеклі” (“Жите і слово”, т. 6); говорячи про головного героя, І. Франко відзначав, що його “побут у пеклі можна вважати прототипом старохристиянського апокрифа “Хожденіє Богородиці по мукам” [47, с. 477 – І.Т.], тобто вказав на ще одну можливу ланку зв’язку між давньоіндійською та давньоруською літературами. З буддійської книги “Сутта-ніпата” (створена у V–II століттях до н. е. мовою палі) І. Франко переклав, користуючись німецькими текстами, “Притчу про життя” (“Зоря”, 1892, № 22; увійшла до книги “Мій Измарагд” разом із “Притчею про смерть” аналогічного походження), притчі “Мара і Будда” та “Багач і мудрець” (ЛНВ, 1901, кн. 2), а також “Пісню про високе змагання” (опублікована 1906 року у складі розвідки “Пісня про Правду і Неправду”), зіставивши її з низкою східнослов’янських та інших варіантів цього сюжету. Нарешті, в “Ділі” (1910, № 114, 115) І. Франко надрукував свої переклади чотирьох творів із “Рігведи” (кінець II–початок I тисячоліття до н. е.) та одного, – з “Атгарваведи” (початок I тисячоліття до н. е.), що належать до найархаїчніших за походженням і найуспішніших творів давньої індійської літератури. У згаданому вище виданні поеми “Цар і аскет” поет вмістив “Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства” (1910): цим нарисом, як і своїми перекладами І. Франко закладав основи української індології: адже, за його словами, “староіндійське письменство... належить до найдавніших і найбагатших скарбівень людського духу і людської цивілізації” [21, с. 182].

Інші сходознавчі зацікавлення Франка-перекладача, – продовжує М. Москаленко – сягають ще трьох культурних регіонів світу. Якщо не говорити про “Абу-Касимові капці” та “Коваль Бассім”, дві віршовані переробки давньоарабських сюжетів, що їх створив І. Франко у 90-х роках XIX століття, які не є власне перекладами, хоч і лежать у близькій до них жанровій царині, то перекладацький набуток І. Франка як тлумача арабської поезії – це 195 віршів зі збірки арабських казок “Тисяча й одна ніч” (Львів, 1912; 1913), перекладених з німецьких текстів. У 1914 році І. Франко переклав давню китайську народну пісню “Дівчина-воячка” (опублікована посмертно): найімовірніше, цей твір зацікавив його передусім як приклад мандрівного або всесвітньо поширеного сюжету, якому він присвятив і однойменне (але на слов’янському матеріалі) дослідження, що увійшло до його “Студій над українськими піснями”. Нарешті, у складі своєї статті “Кримський хан Газі-Гірей (1588–1607) і дещо з його віршів” (1915)

І. Франко навів кілька своїх перекладів із цього кримськотатарського поета й державного діяча (за німецькою версією Гаммера-Пургшталя). Статтю було надруковано лише посмертно (Україна. – 1941. – № 2), за три роки до злочинної сталінської депортації кримськотатарського народу з Криму. Переклади І. Франка зі східних літератур були, як правило, працями першопрохідця, який прагнув максимально розширити культурний діапазон українського слова. Подібно до Й.-В. Гете і слідом за ним І. Франко на практиці реалізував як перекладач фундаментальне поняття “світової літератури”, для якої нема великих і малих народів і культур, а далеке і локальне стає близьким та універсальним, при цьому парадоксальним способом не втрачаючи своєї віддаленості та локальної специфіки [21, с. 184–185]. “Іван Франко, розгортаючи свою масштабну діяльність із усебічної модернізації та розбудови української літератури, – пише далі М. Москаленко, – бачив необхідність її повноцінного позиціонування у світовому культурному контексті. Пізніша відома формула М. Зерова «ad fontes» («до джерел») – до джерел європейської культури – якнайбільше пасує до Франкової творчої праці в царині перекладу. З тим лише уточненням, що, на відміну від учасників дискусій 1920-х років, І. Франко аналізував і творчо опрацьовував не тільки античні – давньогрецькі та римські – підвалини «культурної Європи» (хоч і їх, звичайно, теж), а й світ біблійний, показові явища давньоєврейської історії та письменства, а також і набагато давнішу від античності та старозавітної доби праісторію людства – літературу Шумеру, Аккаду, Вавилону [...]. Перекладацький контекст Івана Франка, таким чином, охоплює час від III–II тисячоліття до н. е. (переклади шумерських та вавилонських текстів) – аж по рубіж XIX–XX століть нашої доби” [21, с. 182–183].

Ассиро-вавилонська поезія. “Користуючись відповідними німецькими виданнями кінця минулого і початку нашого століття, І. Франко переклав по-українському і прокоментував значну кількість вавилонських поетичних творів (45 одиниць, одна з них – шумерська), і то не лише ліричних та епічних (бо є серед них і три драматичні «молитви-двоголоси»), і не завжди чисто релігійних (бо часом в них все ж домінує міфологія і фольклор)” [15, с. 826], зазначає І. Лучук.

Ще 1986 року відомий сходознавець Ю. Кочубей писав: “Знайомство з творчою спадщиною письменника, зокрема з його науковими літературознавчими працями, підтверджує думку, що він добре знав сучасні йому досягнення європейської орієнталістики і був досить добре ознайомлений з арабською і фарсімовною літературами за німецькими, французькими, англійськими та польськими перекладами. Не залишилася без уваги і тюркомовна література. Виявлені ним знання і власні судження з того чи іншого питання, пов’язаного зі Сходом, свідчать про стійкість і глибокий інтерес до сходознавства” [12, с. 124]. “Чималий внесок, – продовжує дослідник, – зробив І. Франко в орієнталістику і як поет-перекладач. У 1912–1913 роках ним було перекладено більше ста віршованих уривків для другого українського видання збірки арабських казок «Тисяча і одна ніч». Ці переклади значно підвищили художню цінність книги, порівнюючи з першим її виданням, де були вміщені досить невправні віршовані вставки. На жаль, сам І. Франко опублікував 1912 року в журналі «Неділя» лише 25 віршів, а решта побачили світ у самій збірці казок, не завжди навіть з іменем перекладача. Публікуючи частину перекладів у згаданому журналі, він написав і невеличкий вступ,

де показав себе і добрим знавцем арабських казок та історії їх поширення в Європі. Переклав він також ряд тюркських віршів Газі-Гірея. Хоча його переклади зроблено на основі німецьких перекладів, їх роль дуже велика, бо за ними вперше український читач зміг познайомитися з пам'ятками літератури Сходу" [12, с. 127].

Отже, перекладний сходознавчий дискурс охоплює подані нижче рубрики: "Сумери й семіти" (4 твори) [41, с. 8–65]; "Індійські легенди" (7 творів) [43, с. 69–110]; "Староарабські поезії" (195 творів) [41, с. 113–181]; "Із китайських народних пісень" [42, с. 431–434]; "Із циклу «Циганські мелодії» [42, с. 435–446]; "Із єврейських народних пісень" [42, с. 447]; "Із тюркської поезії" [46, с. 609–613]. Загалом у 50-томнику видруковано 189 сторінок.

З нових, нещодавно оприлюднених досліджень І. Франка, додаємо такі рубрики: "Поетичні переспіви Біблії", куди увійшли "Пісня Дебори. Найдавніша пам'ятка старогребейської поезії" [38, с. 340–354], "Пророчество Ісайї. Глава первая – п'ята" [38, с. 355–368], "Пророка Ісайї Глава 53" [38, с. 368–369], "Йоїль, гл[ава] II" [38, с. 369–370]; "З єгипетського фольклору" [37, с. 5–31], де обсяг перекладеного складає 9 сторінок [37, с. 8–17]: йдеться про "Єгипетські казки і казку про двох братів"; вступну увагу І.-К.-Ш. Масперо до "Казки про двох братів" та "Увагу до «Казки про двох братів» Е. Коскена; "З єврейського фольклору" [37, с. 32–40]. Тут подано дві казки: "Щастя і нещастя" та "Рабин і ангел" [37], "З давньоіндійського епосу [Уривки з Рігведи й Атгарваведи]" [38, с. 333–339]; "З єврейської поезії" (Вольф Еренкранц-Збаразький), [38, с. 613–698]; Моріс Розенфельд "Пісні Гетто", [38, с. 699–726]. З цього приводу варто зазначити, що "література «жаргонова», як вона фігурує у статті Бернфельда та у передмові Франка, – це, власне, література єврейська мовою ідиш" [38, с. 962] та "джерелом більшості Франкових перекладів було німецькомовне видання: *Lieder des Ghetto von Morris Rosenfeld. Autor[isierte] Übertragung aus dem Jüdischen von Berthold Feiwel, mit Zeichnungen von E. M. Lilien. Fünfte Auflage. – Berlin, 1902*" [примітка до публікації твору "Моя пісня". – *I. T.*] [38, с. 982]; Із циклу "Циганські мелодії" 5 віршів [38, с. 737–742). Насамперед привертає увагу дослідника цикл "З давньоіндійського епосу", де І. Франко, зокрема, писав: "Подаю статтю д[октора] Єлачича з деякими скороченнями і поправками, які я вважав потрібними для читачів і які зовсім не нарушають авторського права д. Єлачича, що в отсій статті являється переважно референтом чужих думок, а не подає свого власного досліджу" [курсив мій. – *I. T.*]. Цитати з Рігведи я подав троха просторійші, як у російським тексті, користуючися німецьким перекладом Грасмана" [38, с. 333–334]. І. Франко виявляє обізнаність з англійськими джерелами, зокрема: "The paradise found on the cradle of the human race in the Northpole" ("Знайдений рай, або колиска людської раси на північному бігуні" [полюсі. – *I. T.*]) [38, с. 334]. У цій статті доктора Єлачича, перекладеній з російської мови, наводяться 5 віршованих уривків [38, с. 395]. Ось як виглядає одна з молитов "Рігведи": "Простіть, Адітенки, Варуно, Мітро, / Що против вас коли ми прогрішили! / Введи нас, Індру, в твій спокій і ясність, / Щоб довга п'ятьма нас не обгорнула" [38, с. 337]. Маємо й тут явище українізації, властиве творчому стилеві Франка-перекладача особливо у ранні роки діяльності (Адіденки, тобто Адітині діти). У цьому перекладі (статтю вперше опубліковано 1910 року, спочатку у виданні "Діло" за 1910 рік. – №113–116; 118–120,

24 травня–1 червня 1910 року). Того ж року переклад І. Франка вийшов окремим виданням [38, с. 395]. “Значну частину 52-го тому відведено поетичним перекладам. Вони ще раз засвідчують феноменально широкий діапазон культурних, гуманітарних, філологічних і власне поетичних зацікавлень Франка. [...] Втім, у 50-томнику відсутні такі розділи, як «Переспіви з Біблії» та «З єврейської поезії», що виокремлені в нашому томі. Час створення багатьох із цих перекладів ще раз підтверджує спостереження, що Франко впродовж усього творчого життя залишався вірним юначій настанові присвоїти національній словесності насамперед ті твори, які на його час (і він погоджувався з цим) набули значення безперечного художнього канону” (Від редактора тому) [38, с. 16]. Важливо, що “серед перекладів, доступних зацікавленому читачеві, нарешті займає своє місце переклад «Пророцтва Ісайї», здійснений Франком ще в час навчання у дрогобицькій гімназії. На жаль, досі не розшукано виконаний тоді ж переклад частини «Книги Іова». Ці дві біблійні книги належать до групи найяскравіших у художньому плані, психологічно найбільш змістовних частин Біблії” (Від редактора тому) [38, с. 17].

Врешті, у 53-му томі “Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895” відзначимо нове дослідження на цю тему: це “Потопа світу. Оповідання з Письма Святого. Переднє слово” (с. 67–107), у якому йдеться: “Щоб дати якнайясніше поняття о тій Потопі, наводимо дословний переклад цілого уступу Біблії, відділяючи при тім, за показом учених мужів Ебергарда Шрадера і де Ветта, оповідання Ягвіста від оповідання Елогіста” [39, с. 74]. Обсяг написаного – 40 сторінок. Отже, за новими даними, одержуємо ще 205 сторінок.

Загалом перекладено приблизно **394** сторінки (189+205), що, разом зі статтями, так чи інакше пов’язаними зі сходознавчою проблематикою, як-от “Поема про сотворення світу”, “Притча про сліпця і хромця...”, “Пісня про Правду і Неправду” та ін. (приблизно 150 сторінок), становитиме, за вельми приблизними даними, **544** сторінки (394+150). Тут ще би варто було взяти до уваги й епістолярну спадщину, чи не на третину представлену досліджуваною тематикою.

Творчий розвиток. Творче наслідування. “Інтерес Франка до буддизму та його літератури засвідчений, крім згадок у різних працях та відомого звернення до Будди в одному з віршів збірника «Зів’яле листя» (жмуток третій, XVII: “Поклін тобі, Буддо!”) [див. : 18, с. 1094–1095, 1097; 23], також перекладом уривків з раннього пам’ятника буддійської літератури – збірника бесід і повчань “Сутта-Ніпата”, написаного уже не санскриті, а народною мовою – палі. Наймовірніше, що Франко користувався для свого переказу англійським перекладом Фаусболла” [4, с. 14]. Звернення І. Франка до книжкових сюжетів і мотивів – справа звичайна в його поетичній творчості, але ці “запозичення” не позбавляють його оригінальності. До них можна зарахувати ті міркування, що їх І. Франко висловлював з приводу Біблії: “Біблію можна теж уважати збіркою міфів, легендарних і психологічних мотивів, які в самій біблії спрацьовані в такий чи інший спосіб, зате сьогодні можуть бути опрацьовані зовсім інакше, відповідно до наших поглядів на світ і людську природу. В такому разі перед поетом відкривається справді широке поле і про будь-який рабський переказ оригіналу не може бути й мови”. Сказане Франком легко перевірити, наприклад, на опрацьованні ним притч з “Варлаама і Іоасафа”, зокрема, на одній з найвідоміших – притчі про єдиногога” [4, с. 15].

Розповівши Йоасафові притчу, Варлаам пояснює алегорію: єдинорог – це смерть, що переслідує людину, дерево – це період людського життя, яке скорочується зміною дня і ночі, вогнедишний змії – черво пекла, а краплі меду – ласощі, завдяки яким бідна людина забуває про невблаганну смерть і хвороби, що її підстерігають, та про швидкоплинність свого земного буття. У серії притч “Мойого Ізмарагду” першою йде “Притча про життя”. Дія відбувається в Індії, однак замість єдинорога – лев, замість Варлаама оповідачем є “Готама Будда. Азії світило”. Він і тлумачить, що “Дракон внизу – то «вічне забуття, що кожного загрожуєсь пожертви»” [4, с. 15; 57, с. 86], а крапля меду – це “те, чого ніяка сила, / Ніяка нам пригода взять не може: / Се чиста розкіш братньої любові. / Се той чудовий мід, якого крапля / Розширює життя людське в безмір. / Підносить душу понад всю тривогу, / Над всю турботу із-за діл минутих – / В простори повні світла і свободи” [57, с. 86–87]. “Звичайно, – зазначає О. Білецький, – ні християнський пустельник Варлаам, ні Будда не мали на увазі такого тлумачення: краплі меду в східних і християнських версіях – це мнима цінність, про яку не слід думати і якої слід було б зректись. Для Франка саме навпаки, “братня любов і солідарність трудящих, це почуття, що наснажує ще в юності оспіваних Франком каменярів, які прокладають людству шлях «в простори, повні світла і свободи»” [4, с. 16]. Отже, зберігши деталі старовинної притчі, І. Франко дав їй цілком нове тлумачення. Приблизно те саме зробив він і в поемі “Цар і аскет”. Доданий до поеми дослівний переклад легенди про Гарісчандру, здійснений Франком, свідчить, що від першооригіналу поет відступив дуже далеко. Щождо перекладу Рюккерта, то про нього сам Франко говорить: “Я не держався строго німецького тексту і позволив собі змінити закінчення поеми, даючи трагедії короля Гарісчандри замість індійського фатального новочасний щасливий, але й індійському духові зовсім не противний кінець” [4, с. 16]. Здавалося б, такий докладний аналіз, поданий у дослідженні О. Білецького, на яке зараз посилаємося, може цілком претендувати на достатню повноту, однак “матеріал далеко не вичерпаний. Можна було б зупинитися ще на переробленні індійських казок та байок з «Панчатантри», пристосованих Франком для дитячого читання. Можливо, розшуки в архіві Франка могли б поповнити запас наведених вище фактичних даних. Але й сказаного цілком досить, щоб стверджувати, що Франко з найжвавішим інтересом ставився до індійської літератури, чимало зробив для ознайомлення з нею українських читачів, намітив вірні шляхи до її вивчення і намагався в образах цієї, здавалося б, далекої і такої чужої «європейському духу» (як не раз про це твердили буржуазні дослідники) поезії побачити і показати риси високого душевного благородства, прагнення до народного щастя, світла й свободи” [4, с. 16–17]. У поемі “Цар і аскет” І. Франко теж змінює кінець легенди, даючи трагедії короля Гарісчандри сучасний щасливий кінець, замість індійського фатального. Цей кінець, проте, не суперечить індійському духові [16, с. 1049].

Поема “Абу-Касимові капці”, як і ціла низка інших творів, надто ж із “Мого Ізмарагду”, теж може слугувати зразком творчого опрацювання. “Із усієї франкознавчої індіаністики, – вважає сучасна київська дослідниця Ж. Ляхова – найуніверсальнішою і найглибшою за дослідженням її генези, найдовершенішою за перекладами і переспівами, з нашого погляду є санскритська збірка індійських казок і байок «Панчатантра»” [16, с. 1050]. За її прикладом, де віршовані фрагменти наявні в кожній анімалістичній

новелі, І. Франко поглибив та увиразнив оповідь так само поетичними уривками: фольклоризмами, афоризмами, філософськими сентенціями. Із усієї “Панчатантри” І. Франко особливу увагу приділив 12-му оповіданню п’ятої книги, у якому йдеться про дочку з трьома грудьми, що народилася в одного царя. Таке каліцтво вважалося в Індії провісником великого нещастя – і тому цар велить “викинути дитину в ліс” (І. Франко). В орбіту перекладу потрапила і збірка І. Франка “Коли ще звірі говорили”, і вагома стаття “Притча про сліпця і хромця (Причинок до історії літературних взаємин старої Русі)”. До літературної історії староукраїнської притчі про сліпця і хромця І. Франко відніс відгалуження “Панчатантри” – “редакції старшої” від тієї, що досі збереглася у санскриті, і то у турецькому перекладі перської версії, що походить з перекладу мовою Пехлеві утраченого санскритського оригіналу. До матеріалу притчі про сліпця і хромця І. Франко звернувся і 1912 року, опублікувавши текст притчі в оригіналі та в перекладі українською мовою (тижневик “Неділя” за 13 жовтня – №37, с. 3–5), а також окремим відбитком (з “Неділі” та в серії “Міжнародної бібліотеки”, №3, (Львів, 1912. – 16 с.) [16, с. 1051–1053]. У фольклористичному дослідженні “Пісня про Правду і Неправду” (1906) І. Франко, на основі німецького перекладу петербурзького сходознавця А. Шіфнера, подає у скороченому викладі оповідання з мотивом осліплення брата братом із санскритської збірки “Дзангул” (1 століття н. е.). збережене в тибетському перекладі буддійської енциклопедії “Канджур” [16, с. 1054]. “Обґрунтувавши міфопоетику староукраїнської притчі про сліпця і хромця в історично-культурологічному аспекті, І. Франко пов’язав її з євангельськими постулатами. Генезу міфопоетики шастри про сліпця та горбатого – із західноєвропейськими версіями збірок “Promptuariorum” і “Gesta Romanorum” [...]. Санскритська збірка “Панчатантра”, як і інші буддійські книжки, що в середні віки через Схід (Персія, Тибет, Туреччина, Монголія) “головною своєю ідейною основою, наскільки вона зовсім не затемнилася по дорозі та протягом століть, показує на свою далеку індійську, буддійську батьківщину?” (І. Франко. – *I. T.*). Відтак І. Франко у своїх дослідженнях та перекладах “Панчатантри” всебічно аргументував генезу синкретизму сучасних релігійних вірувань: юдаїзму, ісламу, християнства та буддизму” [16, с. 1055].

Повертаючись до проблеми творчого розвитку, варто докладніше зупинитися на дослідженні Т. Маленької, де проводяться цікаві паралелі з ліричною драмою І. Франка “Зів’яле листя”, що являє неабиякий інтерес для мене як одного з її перекладачів англійською мовою [43–45; 27–33].

Наводячи газель І. Франка, написану у 1884 році,

“Мов серна зі смертельним пострілом в грудях

В німім болю до матері-лані летить?

Мов з тоскою болющою дух до знання

Чому так зір мій до тебе, о пані, летить?”,

дослідниця пише: “Газель не зовсім вправна, не легка, як, скажімо, газелі А. Фета – переспіви з Гафіза за вільним німецьким перекладом Г. Даумера. Проте її змістовний, стилістичний і ритмомелодійний малюнок, а також час написання перегукуються з першим «жмутком» «Зів’ялого листя», зокрема з віршами до О. Рошкевич, які було написано ще до знайомства з Ц. Журовською [...]. Вже перший побіжний погляд на вірші

першого «жмутку» фахівцю-іраністу, обізнаному з образною і філософською системою перської класичної поезії, виказує фактуру і наявність тут її подиху і традиційних образів. Загальна гама почуттів «Зів'ялого листя» – від закоханості до зневіри, нарікань на жорстокого тирана – кохану, тонка чуттєвість і пронизливий щем, туга від розлуки і прагнення побачень, розчарування і надія так нагадує симфонію почуттів суфійської перської поезії. А гіперідеалізований, доленосний, космічний образ жінки-божества, перед якою тільки впасти ниць і донести її лице «аж у гріб» постає вже з першого віршу-опису її вроди і почуттів ліричного героя «Не знаю, що мене до тебе тягне» [18, с. 1094]. Далі наводиться “зовсім східне гафізівське порівняння

Якби ти слово прорекла мені

Я б був щасливий, наче цар могучий.

Порівняймо у Гафіза:

[...]. Квітка на грудях, вино (келих) у долоні, кохана поряд

Султан світу у такий день порівняно зі мною – раб”.

І остання строфа цього вірша [“Припадко́м лиш не раз тебе видаю...”] має перегук з однією газеллю Гафіза: “Ніколи твій образ, божусь не зітрется / З скрижалів моєї душі й мого серця...” (Переклад А. Кримського). Відомі рядки “За що, красавице, я так тебе люблю...” чи “За її слідами я, мов безумний біг, / Цілував з сльозами я / Пил із її ніг”, що творять образ гордовитої, з граційною ходою, стрункої красуні, “слід якої поет готовий цілувати й припасти пилинкою до її порогу і навіть продати душу, постає з рядків і Гафіза, і Й.-В. Гете, й І. Франка [...]. За подих вітру, що пахне амброю і мускусом з кіс та уст коханої – традиційний і постійний гафізівський образ – за порошинку з її порогу ліричні герої Гафіза й І. Франка навіть готові віддати душу” проте у Й.-В. Гете, в “Західно-Східному Дивані”, цей мотив відсутній, натомість він яскраво виражений у “Фаусті” [18, с. 1095–1096]. Образ ліричного героя – раба, невільника, на думку дослідниці, “переходить у дещо іншу фаустівську площину: він готовий віддати душу «чорту, демону розлуки». Проте остання строфа XI вірша “Третього жмутку” дивовижно перекликається з Гафізом, зокрема з газеллю [...]”:

Гафіз	І. Франко
Серце і віру мою, серце і віру забрали, її плечі, її плечі, її плечі. Твій рятунок, твій рятунок, Гафізе, в поцілунку її вуст, в поцілунку, в поцілунку (Підрядниковий переклад) [18, с. 1096]	За один її цілунок Най горю сто тисяч літ! За любов її і ласку Дам я небо, рай, весь світ. [45, с. 116]

Цікаву пропозицію, підсумовуючи, висловлює авторка: “Крізь призму Гетівського «Фауста» прочитала текст «Зів'ялого листя» Т. Гундорова [...]. В індійсько-буддійському контексті проаналізував поезію «Зів'ялого листя» І. Папуша. Він же запропонував рецепцію ліричної драми крізь призму фольклорної традиції. Багатогранний, поліфонічний текст «Зів'ялого листя» має і перше, і друге, і третє. Гадаємо, є всі підстави – смислові і образні – прочитати Франкову збірку у суфійсько-перському ключі, оскільки І. Франко був добре обізнаний і з перською класичною поезією, і з

суфізмом. Цьому сприяли його дружба і листування з А. Кримським, студії «східних німецьких книжок», його обізнаність та захоплення поезією Й.-В. Гете» [18, с. 1097].

Таку важливу працю як “Поема про сотворення світу” окремо не розглядаємо, зважаючи на обсяг статті й на те, що розгляд цієї праці вже є [34, с. 1034–1040].

Людський чинник. Однак наука – це насамперед учені, люди, її рушійна сила. З цього погляду становить інтерес листування І. Франка з А. Кримським, який, зокрема, упродовж 1890–1904 років (саме стільки тривало їхнє листування) написав 53 листи до І. Франка (із 234 за 1890–1917 роки загалом) [13, с. 602]. Зі свого боку, І. Франко написав 48 листів до А. Кримського (29 листопада 1890 р. – 18 квітня 1904 р. (Покажчик уміщених...)) [51, с. 680]. Листів, ймовірно, було й більше, однак за основу беремо те, що збереглося.

Найцікавіше, однак, у цій частині статті було би навести міркування самого І. Франка (до слова, в одному з листів) про першорядну роль листування у літературознавчому та (ширше) культурознавчому дослідженні: “Взагалі звертаю Вашу увагу, – писав І. Франко у листі до А. Кримського (Львів, середина лютого 1894 року) – на те, що таким речам (описові й витягам («випіскам» у І. Франка) з паперів і автографів того чи того письменника, цього разу І. Котляревського. – *І. Т.*), особливо *кореспонденціям* [курсив мій. – *І. Т.*] других наших письменників, я даю першенство перед усякими другими матеріалами. Листи навіть невеличких писателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності, а щодо укр[аїнських] писателів, як знаєте, тисячі обставин причиняються, щоб життя і розвій їх прислонити тайною. Відси йдуть усякі теорії про сякі чи такі на них впливи, теорії, котрих, звичайно, не треба б, якби ми знали дійсно, на чім образувався, з ким зносився і як розвивався даний писатель. От тим-то я думаю, що кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед” [49, с. 462]. І в листі, винесеному в епіграф, І. Франко пише А. Кримському як московському адресатові: “Запитання до Вас: у котрім річнику «*Zeitschrift der D[utschen] Morg[enländischen] Ges[ellschaft]*» була стаття про Варлаама і Йоасафа, о якій Ви згадували? Антиквар з Липська (Лейпціга. – *І. Т.*) пише мені, що ані в 1904, ані в 1895 такої статті не було” [52, с. 69]. Цим, додамо, запити

І. Франка не обмежувалися: була тут і пасхальна драма, і праця про гуцульський народний епос та ін. [52, с. 69]. “Я дуже рад, що Ви такі охочі до роботи над перекладами орієнтальних поетів, про котрих я ще в гімназії не раз з тугою думав, читаючи вривки з них у німецьких перекладах” – писав І. Франко у листі до А. Кримського 9 грудня 1890 року [48, с. 267]. У листі до А. Кримського (Львів, 29 листопада 1890 року) – першому, до слова, листі – І. Франко, серед іншого, обгрунтовував видавничий пріоритет перекладеного твору як значущого чинника у розбудові нації: “А то арабські моаллаки, їй-богу, не стоять друку; може, вони мають історичну та язикову вартість, але в нас вони не будять нічогісінько – думка в них наскрізь дитиняча, фантазія похожа на фантазію божевільного – мичкоче, а не світить. А в поемі Фірдоусі велика сила такого чисто людського елементу, котрий ніколи не устаріє. Антологія найкращих уступів із його Шахнаме, от так на том в 15–20 листів друку, була б дуже гарним здобутком для нашої перекладної літератури, і я думаю, що тут, у Галичині, найшовся б наклад на таку книжку” [40, с. 263]. У 1895 році І. Франко повідомив А. Кримського,

що зробив свій перший переклад вже з англійського тексту: “Дорогий друже! Лист Ваш одібрав у Львові [...]. Фірдоусі одержав і дав до V кн[ижки], та не все, а тільки 5 чи 6 розділиків, бо досі вже є заповненими 5 арк[ушів]. [...]. Я дуже рад, що Вам подобався мій переклад фаблію про розхлюпане вино; *замічу Вам, що я перекладав його прямо з англійського, ще не одержавши Вашого перекладу, – се був перший мій переклад з англійського, бо «Симеон Стовпник» перекладений був з нім[ецького], а тільки опісля порівняний з англійським текстом*” (курсив мій. – *I. T.*): про це – у листі №38 (До А. Кримського (Цигани, 8 серпня 1895 року)) [51, с. 50]. До слова, без цього листа навряд чи дізнався би дослідник про те, що поема А.Теннісона “Святий Симеон Стовпник” перекладалася саме так, адже в коментарях до того чи іншого тому відомого 50-томника, коли йдеться про переклади з англійської мови, читаємо: “*З англійської* [курсив мій. – *I. T.*] переклав Ів. Франко”, але, як видно з цитованого вище листа, переклади порівнювалися з англійським оригіналом.

Ерудиція І. Франка, його широка обізнаність у багатьох галузях знань, не лише гуманітарній, була відомою сучасникам. Вразила вона й А. Кримського у царині перської філології: “Вельмишановний пане Франко! Признаюся, я трошки зачудувався, побачивши, що перська поезія Вам не незвісна. Бо, бачите, тут у Росії, мені стає аж досадно, що ніхто нічого ніколи не тямить про Схід, не знає навіть самих звичайних речей. Туточки все знаття обмежується тим, що «Фірдоусі, Сааді та Хафіз – світові поети», їх писань ніхто ніколи не читав (бо, правда, по-російськи майже нічого немає, а Хейяма навіть на ймення не знають). Очевидячки, в Галичині справа стоїть краще” (Лист до І. Франка, Москва, 1890 рік., 23 листопада / 5 грудня) [13, с. 14]. У 1895 році настала зміна у стосунках обох діячів: “Дорогий друже! Останнім часом довелося мені атакувати Вас аж на двох пунктах: в “Зорі” на Руданському і в «К[іевской] ст[арине]» на Вишенському. За Руданського Ви, може, й не дуже розсердилися, а за Вишенського, мабуть, дуже, бо щось не пишете нічого ніколи. А мені здається, що сердитися нема чого: своєю передмовою до статті я виразно зазначив, що бажав тільки викликати ширшу дискусію, а не чіплятися за дрібниці так собі не знати з чого” (Лист до І. Франка, 3.X.1895 року) [13, с. 203–204]. У листі йдеться про статті А. Кримського “Нові поетичні твори Степана Руданського” (“Зоря”. – 1895. – №17. – С. 332–334) та “Иоанн Вишенский, его жизнь и сочинения” (“Киевская старина”. – Т. 50. – Кн. 9. – С. 211–247; Т. 51. – Кн. 10. – С. 1–47) [13, с. 490]. Наприкінці листа адресант знову просить: “А таки не сердьтеся за критику, бо таки нема за що” [13, с. 204]. А лист № 100 (Москва, 16.XI.1895 року) починається вже так: “Глибокоповажаний добродію, колишній мій приятелю! Не смію вдаватися до Вас із титулом «друга», як я це робив був досі, – бо Ви загнівились на мене. Правду кажучи, я не розумію, чого саме розсердилися Ви: адже я серед рецензії своєї скрізь повторяв, що нехай читач не забуває, що я оглядаю т і л ь к и слабші точки дисертації, а не цілу. Що ніхто з читачів не зрозумів моєї рецензії зле, про це напевне можу судити з листів Житецького та Чайченка. Обидва пишуть похвально про Вас [...]; все ж пам’ятайте, що я і люблю Вас, і поважаю, хоч би й сердитого” [13, с. 208]. А ось лист №102 від 24.XI.1895 року вже іншої тональності: “Дорогий друже! Я був дуже радий, як здобув Вашого листа. Щиро Вам кажу: я Вас люблю не тільки як писателя або громадського діяча, – я Вас люблю і як особу, а через те мені було прикро, що от, мовляли, Ви роз-

сердились на мою критику. Та я вже писав Вам, що нікому вона не здалась ганьблячою, а навпаки: чим раз я довідуся, що той або той, прочитавши мою рецензію, дуже хоче придбати собі Вашу книжку” [13, с. 210–211]. Не одне сходиначне питання постає у листуванні (лист № 114, Москва, 28.ІІІ.1896 р.): “У вас оригінал «Абу-Каз[имові капці]» був, мабуть, німецький. А який саме? Та от іще: Internationaler Monatsbericht (März 1896) herausgegeben durch die S. Calvary i C°, Berlin, №10, Luisenstrasse 31, написано про новину: Barlaam and Josaphat. English Lives of Buddhah. Edited by Jos. Jacobs, 8°, London, 1896, Nutt” [13, с. 235]. Така новинка, мала, безперечно, неабияке значення для І.Франка, хоча від захисту дисертації минуло 3 роки. З іншого листа докладніше дізнаємося про переклад статті французького фольклориста Е. Коскена (лист № 77, 12. ІІІ. 1895 року): “Переклад з Коскена зробить Ви самі, тільки тра буде помістити його на кінець книжки. [...] 1-й розділ «Шах-наме» одержав” [13, с. 173]. Річ у тім, що це відповідь на лист І. Франка від 10.ІІІ.1895 року, в якому повідомляється про намір видати у серії ЛНБ [Літературно-наукової бібліотеки. – І. Т.] низки творів закордонних авторів, зокрема статті французького фольклориста Еммануїла Коскена про єгипетські казки про двох братів [13, с. 486]. Ось лист І. Франка (№15, Львів, 10 березня 1895 року): “Щодо перекладу праць етнографічних, то у мене є в плані ось які роботи: 1. Перекласти передмову Clouston’а до його книжки «Popular Tales and Fictions», vol. I. Ся передмова має в англійським 71 стор., значить, по-нашому вийшло б около 5 аркушів – кошт[ом] ок[оло] 120 г[ульденів]. 2. Перекласти (в додатку до попереднього) працю Коскена про єгипетську казку о двох братах яко *sresitem* [зразок] одної з найстарших звісних казок і порівнюючого досліду над нею [курсив мій. – І. Т.] – займе ок. 1 аркуша друку. 3. Перекласти статтю Порфирія Успенського (із його книги «Восток православный») про богумілів (тут дуже добре виложені і критично розібрані вірування богумілів) і додаток до неї огляд історії богу мілів по Рачкі, Їречку, Шмідту та Деллінгеру. Як бачите, грошей, уже присланих, вистарчить на обі сі праці, і я був би за тим, щоб друкувати їх одну по одній яко нову серію «Літературно-наукової бібліотеки» в форматі таким, як передрук «Шах-наме». 4. Бажалось би мені перекласти дещо з болгарських праць Драгоманова, особливо його знамениту працю про дуалістичне творення світу [...]. Є у мене ще одна річ, котру б бажалось перекласти – є се книжка італіянца Артуро Графа «Історія чорта», написана дуже гарно і основно. Та се книга більша, ок. 25 аркушів. Сей свій план подаю Вам на увагу, а по одержанню відповіді зараз візьмуся за його виконання» [50, с. 28–30]. У листі І. Франка йдеться про дві важливі праці, які варто прокоментувати: це праця англійського етнографа Вільяма Александра Клоустона “Popular tales and fictions, their migrations and transformations; by W. S. Clouston, t.I–II” (London, 1887). А. Кримський переклав вступ до цієї великої праці і кілька розділів, видавши їх окремою книжкою: “Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англ. мови переложив А. Кримський. коштом К. Фрейтага. Львів, 1896. 183 с.”. Окремі місця цієї книжки переклав І. Франко. Щодо “перекладу статті Коскена”, то йдеться про передмову до збірки французького фольклориста Еммануїла Коскена “Les contes populaires de Lorraine”, Paris, 1886). “Уваги до казки про двох братів” і текст “Казки про двох братів”, перекладені І. Франком, увійшли до книжки В. Клоустона “Народні казки та вигадки...”, с. 111–147 [50, с. 448–449]. У листах – і про східні казки: “Посилаю

тобі дещо до читання – про це у листі до О. Ф. Франко (№244, Відень, 28 травня 1893 року) – дві збірки орієнтальних казок. [...] Думаю, що ся лектура більше тебе займе, ніж Біблія. А надто придумав я...” [54, с. 402–403].

Франко-рецензент перекладів (ширше – творів) А. Кримського. “В 1901 р. – пише І. Франко, – д. Кримський уперше виступив перед публікою зі збіркою своїх поезій. Він публікував поезії вже давніше, оригінальні й перекладні, і хоча оригінальними не заняв видатного становища на нашій Парнасі може, тому, що їх було мало і друкувались вони розкидано, по різних видавництвах, то в перекладах, особливо з орієнтальних поетів, він виявив немале майстерство, і справедливо мусимо вважати його першим піонером нашого слова на сій просторій і досі майже не ораній українським лемішем ниві східної поезії. Переклади Кримського з Гафіза, Сааді, Хайяма, з арабських поезій доісламської доби заслуговують на всяке признание [...]; менше вдатною мусимо назвати його пробу переспіву великої перської епопеї Фірдоусі «Шах-Наме». Ся проба, безперечно цінна з філологічного і літературно-історичного боку, не має ані зерна поетичності; блискучі вірші Фірдоусі читається в перекладі д. Кримського як холоднісінька, на рівні шматки порубана проза” [36, с. 293–294]. Оцінка І. Франка – діалектична, адже, з іншого боку, “А. Кримський – високооригінальна поява в нашій літературі. Чи пише він чисто філологічні статті, чи літературні критики, чи прозові оповідання, чи поезії, всюди він вносить своє власне я в такій мірі як мало котрий наш письменник. І се не з якогось принципіального суб’єктивізму, навпаки. Він силкується бути якомога об’єктивним, правдивим, не втратити ані крихіточки тої правди, що стоїть у нього перед душею” [55, с. 188]. Загалом же переклади посідають може з половину збірки і хоча всі вони дуже гарні, “то можна пожалкувати на автора, що порозсипав значну часть їх усуміш зі своїми власними” [55, с. 190]. І хоч автор “не вичерпав і десятої часті того, що слід би піднести в тій книжці, майже не торкнувся перекладів, описів природи, пісень радості й тихої меланхолії, які удаються нашому авторові, може, краще від усіх інших”, усе це кожний читач і сам зуміє відчутти й зрозуміти. “Я хотів тільки заохотити всіх до читання книжки д. Кримського, бо вона – поважне і тривке надбання нашої літератури, збірка, багата змістом, різnorodна незвичайними, новими поетичними формами, викінчена з погляду мови, ясної і прозорої, як скло [...]. Побажаємо талановитому поетові якнайбільше епізодів “нечестивого кохання”, яке плодить такі гарні поезії, а вченому професорові-арабістові – щоб пильнував своїх арабських фоліантів і не мудрував лукаво над тим, що виллється з чистої і щирої душі поета, а твердо стояв на погляді про святість щирого чуття і святість творчої духовної сили” [55, с. 198]. На думку критика, поет не лише відгукнувся на найважливіші питання свого часу, а й “вніс у німецьку поезію крайобраз своєї батьківщини, угорської “пусти”, вніс свіжу мелодію, надихану малярською та слов’янською меланхолією та ритмом циганської музики” [55, с. 295]. Цю статтю вперше надруковано у “Літературно-науковому віснику” за 1902 рік. Кн. 2, с. 115–125 [55, с. 462].

У статті-рецензії на “Пальмове гілля. Екзотичні поезії” [61, част. I, 1901] І. Франко, вказуючи на органічність рецепції специфіки східної поезії на рідному ґрунті (“орієнтальні тони та пейзажі і рідні нам, близькі та знайомі відгуки новочасного, європейського, ще й українського серця... Поет ніде не губиться в орієнтальній млі, ніде

не маскується в орієнтального чоловіка ...” [55, с. 189–190], головну увагу зосереджує на майстерному відтворенні поетом складного психічного стану ліричного героя, що становить визначальну ознаку модерної літератури (“сучасний європеєць з його поглядами, турботами та натомленими нервами видніється тут скрізь як елемент дисгармонії в тім зачарованім світі” [55, с.189–190]). Солідаризуючись із М. Сумцовим, учений доходить висновку, що поезії А. Кримського “вносять нову течію в українську літературу” [55, с. 189].

Водночас І. Франко не сприйняв ідею об’єднання у збірці “Пальмове гілля” оригінальних та перекладних творів [55, с. 190], хоча таке об’єднання, як засвідчує сам автор, було далеко не випадковим: А. Кримський свідомо поєднав у цикли оригінальні та перекладні поезії західноєвропейських і східних літератур за їхньою внутрішньою ідейно-естетичною близькістю, прагнучи підсилити враження цілісності всієї збірки. Саме створенню нової художньо-естетичної структури підпорядковані і принципи добору творів для перекладу. Це підтверджував і сам А. Кримський: “Із тисячі Гейневих пісень захотілося мені зробити тільки таку вибірку, яка б зовсім підходила під спільний тон мого “Пальмового гілля”. Через те я понаскикував собі Гейневих поезій не більше як два з половиною десятки, та й то із циклів зовсім неоднакових, зовсім різних” [див. : 35, с. 7]. Враховуючи поступальність входження національної літератури у світовий контекст через освоєння інонаціональних художніх здобутків (від наслідування, переробки, переспіву до створення нових естетичних цінностей на власному ґрунті), поезію “Пальмового гілля” вповні можна потрактувати, послуговуючись терміном І. Франка, як “результат впливу”, але вже на якісно вищому рівні – як творчу трансформацію насамперед світу східної поезії у специфічно національній формі. Тенденцію до збагачення й оновлення національної літератури інонаціональними імпульсами І. Франко спостеріг і у творах одного з найоригінальніших, за його словами, німецьких ліриків – М. Ленау (“Фауст”, “Савонарола”, “Жижка”, “Альбігойці”, “Дон Жуан”) [35, с. 6–7].

Що стосується теми Гафіз – Й.-В. Гете–І.Франко, то вартою уваги є праця Т. Маленької [18, с. 1091–1097], а також її дисертація про поезію Гафіза в дослідженнях та перекладах А. Кримського (до проблеми рецепції українською літературою кінця ХІХ–початку ХХ століть перської класичної поезії Х–ХV століть) [17].

“Яскравою сторінкою у висвітленні взає «Новини нашої літератури»” [7, с. 386], перелік яких, включно з “Нашою поезією в 1901 році” та багатьма іншими, згаданими і ще незгаданими тут, належить встановити. “Серед наукових досліджень І. Франка в аспекті, що розглядається, виділяється праця “До питання про перекази про Магомета у слов’ян” [14, с. 62]. Вельми цікавим і перспективним, – зазначає Т. Лебединська, – видається аналіз джерел, які були використані для перекладу східних творів із західноєвропейських мов (наприклад “Пімста за вбитого”, “Арабська дума, – з Гете”, “Дві школи в фольклористиці”, де зримо виявляються погляди І.Франка на взаємовплив і взаємопроникнення культур, “Із старих рукописів”, “Антоній і Клеопатра” [14, с. 62–63].

Франко – видавець перекладів А. Кримського. Переклад поеми Фірдоусі “Шахнаме” був опублікований у журналі “Жите і слово”, 1895, т. 3. кн. 2, с. 250–264; кн. 3, с. 416–429; Т. IV, кн. 5, с. 231–248; кн. 6, с. 338–345. До того ж, 1896 року у Львові вийшло окреме доповнене видання [13, с. 480–481]. Окремі вірші з поеми Сааді “Бу-

стан” у перекладі А. Кримського було надруковано разом з “Голістаном” у журналі “Житє і слово”, 1894, Т. I, кн. 3, с. 350–353; Т. II, кн. 4, с. 27–43 [13, с. 481]. Частина перекладів поезій Гафіза А. Кримського була надрукована в журналі “Житє і слово”, 1895, Т. III., Кн. 1, с. 9–12 [13, с. 482]. У серії “ЛНБ” (Львів, 1896) видано переклад А. Кримського “Народні казки та вигадки і їх мандрівки та переміни” В. Клоустона (W. Clouston. Popular tales and fictions, their migrations and transformations) [13, с. 485].

“Так уже ведеться, – пише вдумливий філолог-англіст, культуролог з Дрогобича, Патріарх української словесності М. Герета, – що не тільки твори письменника, а й окремі епізоди з його життя, його побут, оцінки ним суспільно-культурних подій чи просто сказане ним щось отак мимохідь, без парадності – все це цікаве нам [...]. Видатний український мовознавець-орієнталіст Агатангел Кримський намагався вмовити Івана Франка взятися за вивчення арабської мови. У своєму листі він писав: “Вам так легко дається вивчення іноземних мов, у Вас просто пристрасть до них. Постарайтеся вивчити арабську мову, бо немає нікого, хто б міг перекласти казки «Тисяча і одна ніч». – Тисячу разів щиро дякую Вам за таку пропозицію, – відповів І. Франко, – але, на жаль, я не можу дати собі ради зі своїми ночами, а Ви додаєте мені ще тисячу арабських ночей” [8, с. 2]. А ось – з інших джерел – бувальщина “Арабські ночі”: А. Кримський умовляв І. Франка вивчати арабську мову:

– При вашому великому інтересі до арабських казок і при ваших філологічних здібностях вам піде це не тяжко. У нас немає нікого, хто міг би перекласти з оригіналу «Тисяча й одну ніч».

– Мій дорогий друже! – відповів І. Франко. – Я не можу дати собі ради з моїми власними ночами, а ви хочете дати мені ще тисячу арабських [60].

Особисто І. Франко був знайомий і з індологом Ф. Щербатським (1866–1942), фахівцем з буддійської філософії, автором праці про теорію поезії в стародавній Індії. І. Франко зустрічався з ним у Відні впродовж 1893–1894 років, де той працював під керівництвом відомого індолога проф. Бюлера. Саме Ф. Щербатському присвятив І. Франко поему “Цар і аскет”. Невідомо з якої причини, як стверджує О. Білецький, випадково, “Франко назвав Щербатського і в присвяті, і в передмові до поеми не Федором, а Сергієм, до того ж князем, яким Ф. Щербатський не був. Дружні відносини з молодим вченим і бесіди з ним, очевидно, багато дали Франкові, який працював над дисертацією про старохристиянський роман «Варлаам і Іоасаф». В цій праці, аналіз якої ми не можемо подати за відсутністю місця, Франко ще раз зустрівся з проблемою взаємозв’язку двох релігійних систем: Іоасаф – Бодгісатва – Будда разом з своїм учителем Варлаамом став християнським святым, пам’ять про яких відзначається православною церквою в святцях від 19 листопада за старим стилем” [4, с. 14].

Індологи-сучасники І. Франка. Насамперед це визначний російський індолог Ф. Щербатський, з яким І. Франко познайомився у Відні як із учасником славістичного семінару професора В. Ягича і з яким склалися теплі, товариські стосунки, що мали, безумовно, позитивний вплив на творчість І. Франка загалом [19, с. 28]. У 1862–1864 роках, після успішного захисту магістерської дисертації, активно працює над санскритом у Берліні український філолог зі світовим ім’ям О. Потебня (1835–1891). У теорії про багатозначність художнього образу, що її розробив О. Потебня, сучасні дослідники

(Б. Ларін) вбачають аналогію до вчення індійських граматиків про “навіювання”, сугестію (dhvani). Оригінальний варіант індійського вчення про дхвані виявляють сьогодні і в емотивній поезиці І. Франка [23]. Діяльність українського індолога за фахом, А. Гавронського (1885–1927), теж пов’язана зі Львовом. Варто згадати й ім’я визначного санскритолога О. Баранникова. Відтворений контекст історії української індології XIX–XX століть дає можливість зрозуміти значення І. Франка у становленні української орієнталістики. Передовсім відзначимо, – зазначає І. Папуша, – що ступінь доктора філософії І. Франко одержав за працю з орієнталістики, отже, вчений мав сходознавчу освіту, хоча й за її рівнем поступався професійним індологам – своїм попередникам та сучасникам (Б. Дорну, М. Драгоманову, Д. Овсянико-Куликовському, П. Ріттеру). Українська індологія дофранківського періоду була переважно або й суто російськомовною. Тому очевидним є те, що саме І. Франкові належить в Україні першість у багатьох сферах діяльності в галузі індології: наукової розвідки (“Короткий нарис староіндійського (санскритського) письменства”, “Варлаам і Йоасаф”); художнього перекладу (уривки з “Махабгарати”, “Маркандея-пурани”, “Сутта-ніпати”); наукового перекладу (Л. Фер “Будда і буддизм”, Є. Єлчич “Крайня північ – вітчизна людскости”, а ще (додам від себе. – *І. Т.*) – праці А. Д. Уайта, П. Дідона, М. Верна та ін.). Отже, І. Франка можемо слушно вважати предтечею, зачинателем власне української за духом і мовою індології. На жаль, сьогодні санскритологія в Україні – галузь майже повністю занедбана [24].

У листуванні І. Франка й А. Кримського йшов активний обмін думками, зокрема й відгуками про друковані праці один одного. Ось відгук на переклад з Гейне від А. Кримського (Лист А. Кримського № 22 за 1892 рік, 18 лютого / 2 березня): “Перш усього дозвольте Вам щиро подякувати за Вашого Гейне: мене дуже вразувала така Ваша пам’ятка. Що ж до самої книжки, то скажу Вам, що переклад мені дуже сподобався за виїмкою хіба перших глав «Німеччини»: чогось вони писані не такою мовою, як решта, а надто не такою, як «Байки»! Зате ж уся книжка – цінне придбання нашого письменства. Я її скільки разів перечитав дуже залюбки” [12, с. 46]. У листі йдеться про “Вибір поезій Генріха Гейне (Німеччина. Байки для дітей)” у перекладі І. Франка. Видання “Академічного братства” у Львові, 1892 [13, с. 470]. У відповідь І. Франко (лист №181 від 11 березня 1892 року) пише: “Ваш суд про мій переклад Гейне дуже для мене прихильний. Що «Німеччина» трохи нерівна по мові, то не подивуєтесь, коли Вам скажу, що зачав я її ще в 1876 році, докінчив переклад 1880, відтак перероблював разів зо два частки, а тепер перед друком усю роботу зробив майже наново. Іменно перші голови найбільше заховали давньої роботи. Байки ж усі нової роботи, навіть ті, що були вже давніше друковані («Вандруючі шури» (1876), в «Друзі», «Цар Довгоух») тепер перероблені майже наново. У мене лишилося ще декілька тих «байок», в тім числі «Spanische Atriden» [...]. Дуже рад був би умістити їх в сю ж книжку, та боявся, щоб вона не вийшла надто товста і надто коштовна” [40, с. 321].

Епістолярна спадщина дає, зі свого боку, цікавий матеріал. “Жодні спогади сучасників, жоден музей не здатний так відтворити атмосферу, в якій жив і працював письменник, як це може зробити його листування”, – стверджує відомий літературознавець-епістолог В. Кузьменко [11, с. 5]. Він же, на підставі ґрунтовного і

критичного аналізу досліджень у цьому жанрі доходить висновку, що “Лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності і конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби” [11, с. 55]. Із листів А. Кримського до І. Франка відзначимо 53 із 234 загалом. За роками листування (1890–1904) розподіл такий: 1890 (4); 1891 (6); 1892 (4); 1893 (5), 1894 (8); 1895 (13); 1896 (7); 1897 (1); 1898 (2); 1899 (-); 1900 (-); 1901 (-); 1902 (-); 1903 (-); 1904 (2) [13].

Розглядувана проблематика посідає у листовному спілкуванні досить поважне місце. Припускаємо, хай і з не вельми високою ймовірністю, що десь у третині листів так чи інакше порушується сходознавча тематика. Скажімо, у листі до М. Драгоманова (Львів, 20 грудня 1892 року) І. Франко пише: “Я переробив тепер по-своєму одну індійську легенду (із «Маркандей-пурани», текст і переклад німецький були в ZDDMG [Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft – журнал німецького сходознавчого товариства. – *I. T.*], т. XIII) про Гарісчандру і Вісвмітру. Вийшла доволі довга поема в 1268 віршів. Я старався цю типово індійську штуку перетягти якомога на загальнолюдський ґрунт, не фальшуючи її основного характеру. В «Пурани» вона – звеличення брахманізму, хоч зміст її показує брахманця Вісвмітру прямо собакою. От я і вложив ціле оповідання в уста Будди про полеміку проти попів-брахманів і «святих» аскетів, котрі в погоні за святістю загубили людське серце і людське чуття. Так само прийшлося змінити й кінець легенди. Задумав я сунутися з нею до «Зорі», та не знаю, що з того буде” [53, с. 371]. Сходознавство І. Франка – це й його докторська дисертація: “Скінчивши свій роман [повість «Для домашнього огнища». – *I. T.*], я ще трохи пошукав у Відні за дальшими матеріалами до своєї дисертації [...] і знайшов: 1) Гоммеля¹ : «Die älteste arabische Version», про котру Ви згадували, 2) «Die älteste syrische Version» якогось Weisslovits’a² (книгу виписав, бо в Відні її нема), 3) Марра грузинську рецензію і 4) рукописну румунську рецензію, перекладену з італійського. Бракує ще тільки відкритої Ольденбургом³ перської рецензії, та в усякім разі й тепер уже реферат про теперішній стан дослідів над Варлаамом я можу написати повний. А з самою «Притчею о богатих» виходить чисте нещастя: в останніх днях вийшов її інтересний варіант – у Китаї! Що прикажете робити? Китай – і східно-полуднева Слов’янщина, а посередніх огнищ дасть біг! Правда, китайський варіант записаний з уст китайця, живучого в Європі в наших часах, і все-таки записаний як річ, що живе в устах китайського люду!” [53, с. 370–371]. От яка широка проблематика в одному тільки листі. Додамо, що книга Вейсслівіца (див. виноску 2) – цікаве, як нам видається,

¹ Гоммель, Фріц (1840 або 1854 – ?) – німецький сходознавець, професор Мюнхенського університету. Праця «Die älteste arabische Barlaam Version» вийшла друком 1887 р. у Відні [40, с. 699].

² Weisslovits (Вейсслівіц, Натан) – йдеться про працю цього німецького вченого п.н. “Prinz und Derwisch, ein indischer Roman” enthaltend die Jugendgeschichte Buddhas, in habräischer Darstellung aus dem Mittelalter nebst einer Vergleichung der arabischen und griechischen Paralleltexthe, mit einem Anhang von Dr. Fritz Hommel, München, 1890. Зберігається в бібліотечі І. Франка за № 1516 [40, с. 699].

³ Ольденбург Сергій Федорович (1863 – 1934) – російський і радянський сходознавець, академік Петербурзької АН з 1900 року, пізніше академік АН УРСР. У листі йдеться про його працю «Персидский извод повести о Варлааме и Иоасафе», надруковану в «Записках Восточного отделения Русского археологического общества» (1889, т. 4) [40, с. 699].

дослідження: “Принц і дервиш. Індійський роман, який містить історію про юні роки Будди. Староєврейською мовою із Середньовіччя, з паралельними текстами арабською та старогрецькою мовами, і «Додатком» д-ра Фріца Гоммеля – Мюнхен, 1890”.

Аналіз листування І. Франка з А. Кримським підтверджує думку М. Веркальця про те, що “дружба І. Франка з А. Кримським зав’язалася на початку 90-х років минулого сторіччя на ґрунті україністики та орієнталістики. Організуючи журнал «Житє і слово», І. Франко плекав надію друкувати там переклади кращих творів арабської, індійської та інших літератур. [...] Звернення І. Франка до А. Кримського, до східної тематики, крім задоволення читацького інтересу до екзотики, мало дві взаємопов’язані мети: *суспільно-політичну* [курсив мій. – І. Т.] та літературно-естетичну. Перша реалізувалась можливістю, обходячи цензурні рогатки, порушувати злободенні соціальні проблеми, через орієнтальний фон пропагувати передові революційні ідеї («Коваль Бассім», «Мойсей» І. Франка)” [7, с. 384–385]. Другої мети, – на думку дослідника – І. Франко та А. Кримський досягали “через творче використання образів і художніх прийомів східної словесності, а також способами стилізації під Схід. Засвоюючи основи східної поетики, обидва митці поступово вводили у рідну літературу такі жанри, як рубаї, газель, касиду, притчу, вживані переважно для жанрової адекватності перекладуваних творів і значно рідше для означення жанру власного «орієнтального» твору” [7, с. 384–385]. А. Кримський дав високу оцінку ролі І. Франка в освоєнні Сходу. З іншого боку, він був переконаний, що до національної адаптації І. Франко вдавався цілком свідомо, коли, зважаючи на мовні бар’єри, не міг дати адекватний переклад. М. Веркалець не оминає й “деякі полемічні сторінки неординарної дружби, зокрема історію обрання І. Франка на кафедру української словесності Львівського університету, появу рецензії А. Кримського на дослідження І. Франка «Іван Вишенський та його твори»” [7, с. 384–385]. “Сьогодні, – підкреслює Т. Тебединська – потрібні дослідження, що синтезують різні напрямки зацікавлень І. Франка проблемами Сходу, шляхи їх виникнення, становлення і розвитку” [14, с. 63]. Ці слова, сказані ще 1986 року, залишаються актуальними й тепер.

У листах засвідчено й контакти І. Франка з іншими сходознавцями, зокрема визначним індологом Ф. Щербатським. Тільки у 49-му томі є 9 згадок про нього [40, с. 799], зокрема у листі до М. Мурка (Львів, кінець грудня 1893 року): “Чую, що приїхав до Відня д. Щербатський. Кланяюсь йому низенько. Призначену для нього книжечку моїх віршів надіюсь також вручити йому особисто” [40, с. 445].

Висновки. Сходознавчий дискурс І. Франка, як з’ясовується, значно ширший, ніж вважалося дотепер. Його провідні аспекти – перекладацький, літературознавчий, культурознавчий, філософський, власні наукові дослідження, розвідки, творчі контакти, переклади низки наукових праць, як-от А. Д. Уайта, Л. Фера, Є. Єлачіча, П. Дідона, М. Верна та ін., незамінна епістолярна спадщина.

Саме І. Франко перший в Україні, з-поміж перекладачів, звернувся до Сходу, сходознавчої проблематики, користуючись українською мовою.

Незважаючи на те, що переклади виконано здебільшого з проміжних мов (головно німецької та англійської), значущість зробленого цим не применшується оскільки І. Франко, як і в багатьох інших сферах, був тут першим. Цей дискурс – органічна

складова його культурно-національної стратегії (О. Пахльовська), спрямованої на прищеплення інокультурних цінностей як гарантії “національного само порятунку” (В. Мазепа). Він – лише частина перекладацького (ширше – письменницького), дослідницького доробку І. Франка, однак цей дискурс показує, як щільно пов’язані між собою такі далекі країни і мови, як-от Україна і Китай – отже, “сходяться крайнощі”.

Важливим залишається дослідження інтертекстуального аспекту сходознавчого доробку І. Франка та його відтворення у перекладах, скажімо, “Зів’ялого листа”, іншими мовами.

Від ранньої юності до останніх днів життя проніс І. Франко захоплення сходознавством. Можливо, це раннє захоплення спричинилося й до вибору теми докторської дисертації.

Сьогодні, ще більше ніж раніше, актуальні дослідження, які синтезують різні напрями зацікавлень І. Франка проблемами Сходу, шляхи виникнення, становлення і розвитку цих інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баб’як П. Наукова творчість І. Франка, базована на старожидівському письменстві та біблійних мотивах / П. Баб’як // *Визвольний шлях*. – 1987. – №2. – С. 199–217.
2. Белова А. Д. Поняття “стиль”, “жанр”, “дискурс”, “текст” у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. №32. Іноземна філологія*. – К. : КНУ ім.Т. Шевченка, 2002. – С. 11–14.
3. Білецький О. І. Іван Франко і індійська література / О. І. Білецький // *Слово про великого Каменяря*. – К. : Держлітвидав, 1956. – Т. 1. – С. 496.
4. Білецький О. І. Іван Франко і індійська література / О. І. Білецький // *Наук. записки Київського Державного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка*. – 36-к філол. ф-ту №9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Яковича Франка / відп. ред. проф. О. І. Білецький. – К.: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1956. – Т. XV. – Вип. VII. – С. 5–17.
5. Білецький О. І. Іван Франко й індійська література / О. І. Білецький // *Зібрання творів у п’яти томах*. – Том 2. Українська література кінця XIX – початку XX століття / О. І. Білецький. – К. : Вид-во Наукова думка, 1965. – С. 502–521.
6. Бовсунівська Т. Феноменологічна проекція збірки Івана Франка “Зів’яле листа” / Т. Бовсунівська, І. Собецька. – Режим доступу : ukr-mova.net/kritika/.../vsi-storinki.html / П’ятниця, 16 квітня 2010, 17:21 / Т. Бовсунівська, І. Собецька
7. Веркалець М. М. Літературні взаємини Івана Франка з Агатангелом Кримським (До проблеми сходознавчих інтересів) / М. М. Веркалець // *Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986) : у 3 кн. / упоряд. Б. З. Якимович; редкол. : І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін.* – К. : Наукова думка, 1989 – Кн. 2. – С. 384–386.
8. Герета М. Отаким був наш Іван Франко / М. Герета // *Галицька зоря : Газета Дрогобицької районної Ради*. – 2006. – №155. – 18 груд. – С. 2.
9. *Дискурс іноземномовної комунікації : монографія*. – Львів : Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2001. – 495 с.
10. *Коптілов В. В. Переклади на українську мову / В. В. Коптілов*. – Режим доступу : litorus.org.ua/ukrmova/um64.htm / 22.09.10
11. *Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х рр. XX ст. : монографія / В. І. Кузьменко ; відп. ред. В. Г. Дончик*. – К. : НАН Укр., Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 306 с.

12. *Кочубей Ю. М.* Іван Франко і літератури народів Близького та Середнього Сходу / Ю. М. Кочубей // Іван Франко і світова культура : Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986) : У 3 кн. / упоряд. Б. З. Якимович; редкол.: І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – Кн. 1. – С. 124–128.
13. *Кримський А. Ю.* Твори в п'яти томах / А. Ю. Кримський. – Т. 5. – Кн. 1. Листи (1890–1917). – К. : Наукова думка, 1973. – 548 с.
14. *Лебединська Т. М.* Культура Сходу в літературній і науковій діяльності Івана Франка / Т. М. Лебединська // Іван Франко і світова культура : Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986) : У 3 кн. / упоряд. Б. З. Якимович; редкол. : І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – Кн. 2. – С. 61–63.
15. *Лучук І.* Ассіро-вавилонська поезія у сприйнятті Івана Франка / І. Лучук // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів : Світ, 1998. – С. 825–827.
16. *Ляхова Ж.* Іван Франко – перекладач і дослідник санскритської збірки шастрів “Панчтантра” / Ж. Ляхова // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня–1 жовтня 2006 року). – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 1046–1056.
17. *Маленька Т. Ф.* Поезія Гафіза в дослідженнях та перекладах А. Ю. Кримського (до проблеми рецепції українською літературою кінця ХІХ-початку ХХ ст. перської класичної поезії Х-ХV ст.) [Текст] : автореф. дисс. на соискание ученої ступені канд. філол. наук : 10.01.02 – українська література / Т. Ф. Маленька; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 1993. – 22 с.
18. *Маленька Т. Ф.* Гафіз, Гете, Франко: до проблеми рецепції перської класичної поезії/ Т. Ф. Маленька // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня–1 жовтня 2006 року). – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 1091–1097.
19. *Мейзерская Т. С.* Санскритская теория суггестии в контексте трактата Івана Франко «Із секретів поетичної творчості» / Т. С. Мейзерская // Іван Франко і світова культура : Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986) : у 3 кн. / упоряд. Б. З. Якимович; редкол.: І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – Кн. 2. – С. 28–29.
20. *Мельник Я. І.* Іван Франко й biblia arosurpha / Я. І. Мельник. – Львів : Вид-во Українського Католицького університету, 2006. – 512 с.
21. *Москаленко М.* Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт : Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник – К. : Видавничий Дім “Всесвіт”, 2006. – №5–6. – С. 174–194.
22. *Папуша І. В.* Індійська література в рецепції Івана Франка : монографія / І. В. Папуша – Тернопіль : Збруч, 2000. – 198 с.
23. *Папуша І. В.* Буддійська символіка в структурі “Зів’ялого листя” / І. В. Папуша // Літературознавча рецепція і компаративістський дискурс : монографія / за ред. Романа Гром’яка. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – С. 116–127.
24. *Папуша І. В.* І. Франко-індолог / І. В. Папуша. – Режим доступу : <http://papusha.at.ua/> / Категорія: MODUS ORIENTALIS/ Додавил: papusha (21.01.2008) // 21 квітня 2010 р.
25. *Папуша І. В.* Франко-індолог (2) / І. В. Папуша. – Режим доступу : papusha.at.ua/publ/2-1-0-21. [10 жовтня 2010 р.].
26. *Пахльовська О.-Є.-Я.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / О.-Є.-Я. Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин :

- матеріали Міжнар. наук. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів : Світ, 1998. – С. 19–31.
27. *Теплий І. М.* “Зів’яле листя” Івана Франка англійською мовою: проблеми перекладу / І. М. Теплий // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 31. – С. 36–57. – (Серія “Журналістика”).
28. *Теплий І. М.* “Зів’яле листя” Івана Франка англійською мовою : проблеми відтворення в світлі Франкової перекладацької концепції / І. М. Теплий // Нагуєвицькі читання–2008 : Іван Франко і новітнє українство. Матеріали Міжнародної наукової конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 190–212.
29. *Теплий І. М.* Солодкі муки перекладу / І. М. Теплий // Франко І. Я. Зів’яле листя : Лірична драма. – Вид. друге, доп. / І. Я. Франко ; перекл. англ. І. Теплий. – Львів : СПОЛОМ, 2007. – С. 5–25.
30. *Теплий І. М.* Англomовному читачеві (англійською мовою) / І. М. Теплий // Франко І. Я. Зів’яле листя : Лірична драма. – Вид. друге, доп. / І. Я. Франко ; перекл. англ. І. Теплий. – Львів : СПОЛОМ, 2007. – С. 26–29.
31. *Теплий І. М.* Перекладознавчий доробок І. Франка та проблеми інтерпретації “Зів’ялого листя” англійською мовою / І. М. Теплий // Світ дослідницьких студій. Філософія. Культурознавство. Мовознавство. Літературознавство. Перекладознавство. Педагогіка : Записки факультету романо-германської філології. – Вип. III. Науковий збірник на пошану проф. Миколи Зимомрі / за ред. : Валерій Скотний, Володимир Кемінь, Іван Зимомря. – Дрогобич, 2007. – С. 349–371.
32. *Теплий І. М.* Англomовному читачеві (англійською мовою) / І. М. Теплий // Франко І. Я. Зів’яле листя : Лірична драма. – Вид. третє, доп. / І. Я. Франко ; перекл. англ. І. Теплий. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – С. 26–29.
33. *Теплий І. М.* Поетичні традиції цільової мови та їхнє врахування у перекладі (На матеріалі ліричної драми І. Франка “Зів’яле листя”) / І. М. Теплий // Зміст професійної підготовки учителя іноземної мови у контексті Болонського процесу : матеріали Всеукраїнської конференції 28–29 квітня 2009 р. – Дрогобич : Оперативна Поліграфія А4, 2009. – С. 151–168.
34. *Теплий І. М.* Перекладознавча проблематика Івана Франка (на матеріалі науково-критичних праць та листів) / І. М. Теплий // Іван Франко : дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня–1 жовтня 2006 року). – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 1025–1046.
35. *Тетеріна О.* Переклад у концепції національної літератури Івана Франка / О. Тетеріна. – Режим доступу : www.slovoichas.in.ua/index.php?.. / 12.10.10/.
36. *Франко І. А.* Кримський. “Пальмове гілля” / І. Франко // Твори : в двадцяти томах / І. Франко ; ред. кол. : Корнійчук О. Є., Білецький О. І., Козланюк П. С. та ін. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – Т. 17. – С. 293–302.
37. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 51 : Прозові переклади, 1876–1912. – 992 с.
38. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 52 : Оригінальні та перекладні поетичні твори. – 1040 с.
39. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895. – 832 с.

40. *Франко І.* Збір. творів : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. Листи (1886–1894). – 811 с.
41. *Франко І.* Збір. творів : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 8. Поетичні переклади та переспіви. – 640 с.
42. *Франко І.* Збір. творів : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 10. Поетичні переклади та переспіви. – 480 с.
43. *Франко І.* “Зів’яле листя” : Лірична драма / І. Франко ; перекл. англ. І. Теплий. – Львів : СПОЛОМ, 2006. – 134 с.
44. *Франко І.* “Зів’яле листя” : Лірична драма. – Вид. друге, доп. / І. Франко ; перекл. англ. І. Теплий. – Львів : СПОЛОМ, 2007. – 140 с.
45. *Франко І.* “Зів’яле листя” : Лірична драма. – Вид. третє, доп. / І. Франко ; перекл. англ. І. Теплий. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – 140 с.
46. *Франко І.* Із тюркської поезії // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 13. Поетичні переклади та переспіви. – С. 609–613. Коментарі. – С. 653.
47. *Франко І.* Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 38. Літературно-критичні праці (1896–1911). – С. 471–478.
48. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського від 9 грудня 1890 р. / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. Листи (1886–1894). Лист №158. – С. 267–269.
49. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського від середини лютого 1894 р. / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. Листи (1886–1894). Лист №300. – С. 461–463.
50. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського від 10 березня 1895 р. / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. Листи (1895–1916). Лист 15. – С. 28–32. Коментарі. С. 448–449.
51. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського від 8 серпня 1895 р. // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. Листи (1895–1916). Лист 38. – С. 50. Показчик уміщених у виданні листів за адресатами (Т. 48–50) – Т. 50. С. 666–692
52. *Франко І.* Лист до А. Ю. Кримського (Львів, 14 січня 1896 р.) / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. Листи (1895–1916). Лист 50. – С. 68–69.
53. *Франко І.* Лист до М. П. Драгоманова (Львів, 20 грудня 1892 р.) / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. Листи (1886–1894). Лист 220. – С. 370–372 .
54. *Франко І.* Лист до О. Ф. Франко (Відень, 28 травня 1893 р.) / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. Листи (1886–1894). Лист 220. – С. 402–403.
55. *Франко І.* Наша поезія в 1901 році / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 33. Літературно-критичні праці (1900–1902). – С. 172–198.
56. *Франко І.* Поезія Яна Каспровича / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. Літ.-крит. праці (1886–1889). – С. 257–264.
57. *Франко І.* Притча про життя / І. Франко // Вибране. Для серед. та ст. шк. віку / І. Франко ; упорядкув. текстів, передм., підготов. комент., прим. та навч.-метод. матеріалів К. Г. Борисенко – К. : Школа, 2005. – 464 с. (Шкільна хрестоматія).
58. *Франко І.* Сучасні дослідження над Святим Письмом / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 38. Літературно-критичні праці (1896–1911). С. 403–439.

59. *Франко І.* Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / І. Франко / Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 40. Літературно-критичні праці / упоряд. та комент. В. П. Колосової, В. І. Кречотня, М. В. Мишанича, М. М. Сулими; ред. О. В. Мишанич – С. 7–370.
60. Цікаві бувальщини-11. І. Франко (1856–1916). – Режим доступу : ukrlife.org/main/baiki/bulo11.htm (29.10.10).
61. www.anthropos.org.ua/jspui/.../959/.../185-239_алфавітний_покажчик.pdf. [А. Кримський Пальмове гилля. Екзотичні поезії 1898–1901. Львів, 1901. А. Кримський. Пальмове гилля. Екзотичні поезії 1903–1908. Ч. II. М., 1908. А. Кримський. Пальмове гилля. Екзотичні поезії 1917–1920. Ч. III. Київ, 1922].

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010*

THE ORIENTAL STUDIES DISCOURSE OF IVAN FRANKO

Ivan Teplyy

*The Ivan Franko National University of L'viv,
Department of Foreign Languages for Humanities,
Universytets'ka Str., 1, L'viv, Ukraine, 79000*

The article covers the issue of I. Franko's oriental accomplishments within the context of his translation, scientific, literary, socio-political activity on the whole. The researcher focuses on I. Franko's contacts with the leading oriental scholars of the day, primarily A. Krymsky. The author takes into consideration both classical and present-day contributions into I. Franko Studies and Oriental Studies. Much attention is devoted to the work at original sources, i. e. Ivan Franko's research papers proper. Issues of Comparative Literary Studies are touched upon.

Key words: translation, Oriental Studies, Franko Studies, reception, research, discourse.

ВОСТОКОВЕДЧЕСКИЙ ДИСКУРС ИВАНА ФРАНКО

Иван Тэпый

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра иностранных языков для гуманитарных факультетов,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В статье освещается проблема востоковедческого наследия И. Франко в контексте его переводческой, научной, литературной, общественно-политической деятельности вообще. В центре внимания исследователя – вопрос творческих контактов И. Франко с востоковедами-современниками, прежде всего А. Крымским. Автор прини-

мает во внимание классические и современные наработки в области франковедения и востоковедения. Много внимания уделяется работе с первоисточниками, в первую очередь исследованиями самого И. Франко. Поднимаются проблемы сравнительно-литературоведческого плана.

Ключевые слова: перевод, востоковедение, франковедение, исследование, творческое усвоение, дискурс.